

Handleiding rondleiders

Check, check dubbel check!

Versie september 2021

Ellen Loozen
Jolijn Rietbergen

Inhoud

Check, check dubbel check!	3
Doelgroep.....	3
Doelen	3
Kerdoelen.....	3
Algemene informatie Cultuurmenu	4
Leerlijn Cultuurmenu	4
Rode draad Check check dubbel check!.....	5
De opzet	5
Vooraf klaarleggen	5
Programmaonderdelen.....	5
Achteraf.....	8
Te onderzoeken bronnen	9
1. Vliegende fiets.....	10
2. Eenwieler	11
3. Kinderarbeid.....	12
4a. Koningin Elizabeth (blauwe opdracht)	13
4b Koningin Wilhelmina (rode opdracht)	14
5a familie in de bergen (blauwe opdracht).....	15
5b Jongens in de bergen (rode opdracht).....	17
6a Kogeltrein (blauwe opdracht)	18
6 b. lege stad (rode opdracht)	19
Bewerken en retoucheren van foto's was een vak!.....	21
Brief voor leerkracht	22

Check, check dubbel check!

'Een foto zegt meer dan duizend woorden', wordt er weleens gezegd. Maar klopt het ook wat je ziet? Is dit wel de waarheid? Tijdens deze les bekijken leerlingen historische foto's. Op basis van deze informatie gaan de leerlingen als detectives op onderzoek uit. Wat zie je? Hoe is de foto gemaakt? Is er nog meer over geschreven? Dit zijn stuk voor stuk vragen waar leerlingen mee aan de slag gaan tijdens hun zoektocht. Daarna nemen de leerlingen een kijkje achter de schermen in het depot van het Nationaal Archief. Daar zien ze de originele foto en zien en horen ze het verhaal achter de foto.

Doelgroep

Groep 7 van het primair onderwijs.

Doelen

- Leerlingen maken kennis met primaire bronnen en bestuderen deze kritisch;
- Leerlingen begrijpen dat bronnen onze kennis van het verleden bepalen, maar dat deze bronnen gekleurd kunnen zijn;
- Leerlingen onderzoeken en ontdekken dat niet alleen nu (digitaal) gemanipuleerd wordt met beelden en informatie maar dat dat van alle tijden is.

Kerdoelen

4 De leerlingen leren informatie te achterhalen in informatieve en instructieve teksten, waaronder schema's, tabellen en digitale bronnen.

51 De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.

56 De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed

Deze les wordt alleen aangeboden via [Cultuurmenu](#).

Algemene informatie Cultuurmenu

Alle scholen in Den Haag kunnen deelnemen aan Cultuurmenu. Dan bezoeken alle groepen van die school een culturele instelling. Omdat er veel culturele instellingen zijn, zijn er drie menu's. Wij zitten in Cultuurmenu 2. De scholen betalen één prijs per leerling daar zit entree, activiteit en busvervoer in. Busvervoer is meestal geregeld samen met een andere groep die het naastgelegen kinderboekenmuseum bezoekt. Scholen kunnen vooraf via de site lesmateriaal downloaden. Uitgangspunt bij het samenstellen van de les is de doorlopende leerlijn die alle instellingen samen ontwikkeld hebben.

Deze lessen worden altijd op vaste tijden aangeboden in verband met het busvervoer. Uitlopen is dan ook geen optie bij deze lessen. Iedere les duurt altijd 75 minuten. Cultuurmenu streeft ernaar om, in verband met de vervoerskosten, drie lessen op een dag in te plannen per instelling:

1e les: 9.15- 10.30 uur

2e les: 10.45-12.00 uur

3e les: 13.30-14.45 uur

Het Cultuurmenu biedt drie menu's aan. Het Nationaal Archief maakt deel uit van menu 2:

<https://cultuurmenu.nl/primaironderwijs/uitleg/menus/>

Leerlijn Cultuurmenu

Alle lessen van Cultuurmenu vormen een doorgaande leerlijn.

De bedoeling is dat leerlingen in ieder scholjaar een culturele instelling bezoeken en elk jaar iets nieuws leren. Meer informatie over de leerlijn vind je op:

<https://cultuurmenu.nl/primaironderwijs/uitleg/leerlijn/>

1. Receptie:

De leerling leert dat het van belang is om erfgoedbronnen als belangrijke informatiedragers (verhalen) te behouden, omdat erfgoed ons veel leert over het heden en het verleden in relatie tot onze toekomst

- De leerling ervaart dat er veel te ontdekken is in een archief
- De leerling bezoekt een depot en ervaart hoeveel het Nationaal Archief bewaart.

2. Productie:

De leerling begrijpt dat een erfgoedinstelling voorwerpen verzamelt, bewaart en presenteert.

- De leerling begrijpt het belang van archiefstukken.
- De leerling leert onderzoek te doen naar een object uit de collectie
- De leerling kan zijn bevindingen en ervaringen verwerken in een eigen werkstuk

3. Reflectie:

De leerling leert het erfgoed in verbinding te brengen met zichzelf/ de eigen actualiteit.

De leerling leert onderzoek te doen naar een object of een serie objecten uit de collectie

- De leerling kan verbanden leggen tussen vorm en tijd
- De leerling leert (begrijpt en ervaart) dat in een erfgoedinstelling de verschillende specialisten werken met kennis over de verzameling

Rode draad Check check dubbel check!

We kunnen tegenwoordig via programma's als photoshop heel makkelijk foto's bijwerken, afbeeldingen creëren die niet waar kunnen zijn, of iets mooier maken dan het is.

Dat geldt niet alleen voor digitale foto's. Vanaf het ontstaan van de fotografie is er gemanipuleerd met foto's.

In deze les staat kritisch kijken naar foto's centraal. Klopt het wat je ziet? Vergelijken met andere bronnen is daar meestal van toepassing.

Soms gaat het om "iets bij poetsen" of een zwart-wit foto van kleur voorzien, maar het kan ook uitgebreide vormen aan nemen. Nepnieuws is dan een bekende term.

En soms denk je met nepnieuws te maken te hebben en dan is het toch echt.

Kortom de leerlingen krijgen de opdracht kritisch te kijken, goed na te denken. Is dit echt mogelijk?

Hoe betrouwbaar is mijn bron? Hadden mensen een reden om iets anders weer te geven?

Zijn er andere bronnen die dit bevestigen?

De opzet

De klas wordt in twee gesplitst, een groep krijgt de rode opdrachten, de ander de blauwe.

De blauwe opdrachten zijn gekoppeld aan de blauwe archiefdozen (zowel in de workshopruimte als in depot). De rode aan de bruine dozen.

Leerlingen werken met drieën aan een werkstation.

In de workshopruimte wordt aan twee tafels gewerkt. Aan iedere tafel worden meerdere werkstations gemaakt. De groepen bezoeken een ander depot.

Iedere rondleider begeleidt een groep. Met iedere groep gaat een begeleider van school mee.

Vooraf klaarleggen

Beide rondleiders halen de sleutel van de workshopruimte bij beveiliging. Maak (afhankelijk van de grootte van de groep) 10 of 12 werkstations in de workshopruimte. Ieder station bestaat uit:

Archiefdoos (let op kleur en nummer) met bronnen en opdrachten

1 potlood

1 vergrootglas

3 stoelen per tafel

De foto's staan allemaal in het fotodepot (1.02). De leerlingen bezoeken óf het fotodepot óf depot 3.04. Zorg dat de blauwe dozen vooraf naar 3.04 en na afloop teruggebracht wordt.

Programmaonderdelen

Onderdeel	Tijd	Locatie	Begeleiding
Ontvangst	5 minuten	Hal/kapstokken	Rondleider 1
Inleiding	10 minuten	Workshopruimte	Rondleider 2
Onderzoek	25 minuten	Workshopruimte	Rondleider 1+2
Uitkomst checken	20 minuten	Fotodepot of depot 3.04	Rondleider 1+2 apart
Afsluiting	5 minuten	Fotodepot of depot 3.04	Rondleider 1+2 apart
Vertrek	5 minuten	Hal/kapstokken	Rondleider 1
Totaal	75 minuten		

NB: In totaal duurt deze les 75 minuten. Daarna staat meestal de bus klaar, voor deze groep en een groep die naar het kinderboekenmuseum is geweest. Dus uitlopen is helaas géén optie.

Ontvangst (5 minuten)

De rondleider zorgt dat hij/zij op tijd aanwezig is om de klas te ontvangen bij binnenkomst en heet de leerlingen en leerkrachten welkom. De kinderen mogen hun jassen en tassen deponeren in de 'kooien'. Ook leerkrachten mogen geen tassen, anders dan een kleine handtas, meenemen. Wijs ze eventueel op de kluisjes.

Inleiding (10 minuten)

De rondleiders heten samen de hele klas welkom bij het Nationaal Archief en stellen zichzelf voor. Start met de vraag: Waar zijn jullie? Wat is een archief? Wat doet het Nationaal Archief? Dan zal blijken of ze wel of geen voorbereiding hebben gedaan. Is dit niet gedaan dan is het zinvol om nog even met leerlingen in te gaan op wat een archief doet en de vergelijking te maken met wat ze zelf aan stukken bewaren voor later.

Hoe weten we over de geschiedenis? [Spoor de leerlingen aan na te denken over welke bronnen ons informatie kunnen verschaffen over het verleden. Wellicht dat de leerlingen in de eerste instantie denken aan hun geschiedenisboeken, maar probeer ze te sturen richting archeologische opgravingen, schilderijen, brieven etc. te sturen. Ga net zo lang door totdat ze **foto's als (primaire) bron** noemen. Een van de bronnen die ons iets kan vertellen over hoe het geweest zou kunnen zijn geweest, zijn foto's. [Het is wel goed om te weten dat de fotografie niet héél erg oud is: afhankelijk van je definitie van een 'foto', kan deze teruggevoerd worden naar de jaren 1820 óf 1830. De oudste foto in de collectie van het Nationaal Archief is gemaakt rond 1847: [portret van Jacobus Theodorus Boelen en zijn vrouw Everdina Waller op een [daguerreotypie](#)]

In het archief liggen allerlei stukken die ons meer vertellen over het verleden. Vaak is wat mensen schrijven over een gebeurtenis gekleurd: ze schrijven vooral op wat ze belangrijk vinden of wat ze willen bewaren. Dat geldt net zo goed voor foto's! Vandaag gaan we samen onderzoeken wat die foto's ons vertellen over die tijd en – misschien nog belangrijker – of ze altijd wel te vertrouwen zijn.

Korte opdracht Goed kijken

Met de hele klas doe je de opdracht *Goed kijken*.

Daarmee zorg je dat je de hele klas gefocust is en geconcentreerd kijkt. Ze kijken naar een van de foto's van kinderarbeid. Het is een opstapje naar de inhoud. Hiervoor is een powerpoint beschikbaar, zie dropbox.

Je vertelt de leerlingen dat 1 seconde de tijd hebben om zo goed mogelijk te kijken.

Zijn jullie klaar? Dan tel je af 3, 2, 1! Je laat ze 1 seconde een foto zien en klikt door.

Daarna vraag je ze wat ze gezien hebben?

Je zult zien dat er verschillende dingen gezien worden. Dat is ook alleen maar prima.

Samen bekijk je de foto nogmaals.

Het gaat ook echt om **zien**. Niet om interpreteren (wat je denkt gezien te hebben).

Kinderen onder de 12 mochten niet werken (kinderwetje van van Houten). De fabrieken worden vanaf dan gecontroleerd op kinderarbeid. Deze foto's zijn daarvoor gemaakt.

Daarna vraag je wat ze niet gezien hadden?

En welke vragen de foto oproept (opstapje naar onderzoek doen, wat heb je daar nog meer voor nodig? Dat zou je kunnen gaan onderzoeken).

Introductie op de opdracht met de dozen

Jullie gaan, in groepjes van drie, archiefstukken onderzoeken op hun waarheidsgehalte! [Leg kort de opdracht uit. Geef vooral aan dat ze goed moeten **kijken, vergelijken en nadenken**.

Stel veel vragen.

Vertel over verschillende manieren om foto's te bewerken.

Wat doen ze zelf en hoe?

Maar vanaf het moment dat foto's werden gemaakt, werden foto's ook bewerkt.

Op heel veel verschillende manieren. Er werd iets, weggepoetst, of toegevoegd. Een foto geknipt, maar dan echt met de schaar en weer geplakt.

Als jullie het goed gedaan hebben, verdien je een code. Deze heb je weer nodig in de kluis van het Nationaal Archief: het depot.

Onderzoek (25 minuten)

De klas wordt eerst in tweeën gedeeld, en iedere helft krijgt 6 stations toegewezen: blauw of rood. Verdeel je als begeleiders ook over één van de twee kleuren. Alle leerlingen werken in de workshopruimte bij de 12 'stations', met bij ieder station bronnenmateriaal in een archiefdoos. Elk groepje begint bij een ander station.

Als een groepje klaar is bij een station, ruimen de leerlingen alles op (in de archiefdoos) en steken hun hand op. Controleer als begeleider het antwoord en geef – bij goede argumentatie én kritisch nadenken – de code. Ook als het antwoord anders is, maar de leerlingen goed nagedacht hebben, krijgen zij de code. Als een groep ruim op tijd klaar is, kun je een nieuwe onderzoekskaart, met de daarbij behorende archiefdoos met bronnen, uitdelen. Leerlingen kunnen mogelijk twee onderzoekskaarten doorlopen in 25 minuten.

Let op: het gaat er niet om hoeveel onderzoekskaarten ze af hebben, maar om hoe goed ze onderzocht hebben. Daag ze daarin uit door vragen te stellen. De opdrachten gaan over de bronnen en laten de leerlingen bijvoorbeeld beter kijken, verbanden leggen, chronologie toepassen en vergelijkingen maken, zodat ze uiteindelijk kunnen aangeven of dat een bron echt of nep is. Probeer leerlingen (nog) beter te laten nadenken door hen vragen te stellen en te stimuleren dat zij vragen stellen aan elkaar. Geef niet meteen het antwoord, maar probeer een wedervraag te stellen die hen verder helpt op weg naar het antwoord.

NB: Houd goed de tijd in de gaten, je kunt hier eventueel ook nog het spelelement benadrukken door af en toe 'nog maar ... minuten' te roepen.

Uitkomst checken (20 minuten, let op wandeltijd naar depots)

Na de opdrachtenronde gaan ze met hun kleur naar een depot. Laat ze het vel met de opdrachten meenemen. Leg de nadruk op dat het een plek is waar normaal bezoekers niet mogen komen. Rood gaat naar het fotodepot, blauw naar depot 3.04. In het depot: Wat valt je op? Lawaai, temperatuur. Vertel in het kort iets over bewaren in een archief. Altijd dezelfde temperatuur en luchtvochtigheid. Zuurvrij papier. Daarmee kunnen we heel lang alles goed bewaren voor volgende generaties.

Vertel dat we van de bronnen die we onderzocht hebben, nu het origineel in het depot mogen bekijken. Het is natuurlijk erg belangrijk dat we er heel voorzichtig mee zijn, omdat we ze goed willen blijven bewaren en sommige bronnen al meer dan 100 jaar oud zijn.

In het depot liggen de bronnen klaar in de kast. De nummers of uitkomst van de codekaart staat op één van de archiefdozen; daar zit het origineel in. Leerlingen vertellen kort over wat ze ontdekt hebben aan de rest van de groep. Vraag of er nog meer groepjes die codekaart hebben onderzocht. Wat hebben zij gevonden? Stimuleer de andere leerlingen om vragen te stellen aan de 'presentatoren'. Stel eventueel ook zelf vragen om leerlingen meer na te laten denken over de bron. Probeer bij elke bron gezamenlijk met de groep een antwoord te geven op de vraag: **Hoe betrouwbaar is deze bron/foto?**

Op de foto's in het depot zijn soms nadrukkelijker bewerkingen te zien dan op de foto's die ze zelf bekeken hebben. Destijds zagen mensen vaak een gedrukte versie van de foto's. Daarop was het nog lastiger te zien of de foto bewerkt / gemanipuleerd was.

Afsluiting (5 minuten)

Per halve klas in het depot. Grijp terug naar de inleiding: allerlei bronnen – o.a. foto's – kunnen ons iets vertellen over het verleden.

Eindconclusie: Niet alleen nu worden foto's bewerkt. Dat gebeurde al vanaf het ontstaan van de fotografie. Van sommige dingen denk je dat ze origineel zijn en die zijn bewerkt, en van andere dingen twijfel je of ze wel kloppen, maar dat blijkt dan wel weer te kloppen.

Hoe kun je er nu achter komen of iets 'fake' is of niet?

Goed en kritisch nadenken (wie zegt dat en waarom?, zou dit echt kunnen?)

Meerdere bronnen met elkaar te vergelijken.

Vinden jullie het erg dat foto's bewerkt werden en worden?

Wat kan wel en wat kan niet in jullie ogen?

Soms zijn het details die aangepast worden en soms is het wel heel ingrijpend.

Wat heb je vandaag geleerd dat je nog niet wist?

Wat vond je het meest bijzonder?

Bedanken voor de aandacht en/of het enthousiasme.

Vertrek (5 minuten)

Help de leerlingen om hun jassen en tassen uit de kooien te halen. Geef na afloop een tas mee aan de docent met daarin:

- **Brief van cultuurmenu met verwijzing naar enquête,**
- Folders Wie ben ik, wie was jij?
- Kortingskaartjes tentoonstelling voor ouders, kinderen tot en met 12 jaar zijn gratis.

Belangrijk: vraag de docent de evaluatie in te vullen op de site van cultuurmenu.

Achteraf

Na afloop dienen de archiefdozen uit depot 3.04 teruggebracht te worden naar het fotodepot 1.02. Verder graag de spullen in de workshopruimte opruimen, moeten de potloden geslepen worden> De workshopruimte afsluiten de sleutels en depotpas inleveren bij beveiliging.

Aanvullen materiaal

Geef het door als de kopieën op raken, zodat ze op tijd aangevuld kunnen worden. Geef ook door als er ander materiaal aangevuld moet worden, foto's beschadigd zijn etc.

Te onderzoeken bronnen

BLAUW (blauwe dozen)

Nummer	Onderwerp
1	Vliegende fiets
2	Eenwieler
3	Kinderarbeid
4	Queen Elisabeth
5	Familie in de bergen
6	Kogeltrein

ROOD (bruine dozen)

Nummer	Onderwerp
1	Vliegende fiets
2	Eenwieler
3	Kinderarbeid
4	Wilhelmina
5	Jongens in de bergen
6	Amsterdam

Er zijn in totaal 12 dozen met foto's beschikbaar.

Als een groep snel klaar is kunnen ze een extra onderzoek doen. . In die gevallen wordt er met meer foto's gewerkt, dan strikt nodig zijn.

De eerste drie thema's zijn voor de blauwe en rode groepen gelijk In de depots worden twee verschillende originele foto's getoond

Let op:

De foto van Amsterdam is (rood 6) is nogal kwetsbaar. Als er maar vijf groepen nodig zijn, graag foto 6 **niet gebruiken**

.

1. Vliegende fiets

In het tijdschrift *Het Leven* van rond 1 april 1933 verscheen een artikel over een door Peter Müller ontworpen vliegende fiets. Met behulp van de daarbij behorende onderzoekskaart, bestuderen de leerlingen het artikel en zes foto's van de vliegende fiets en beoordelen de betrouwbaarheid van dit bericht.

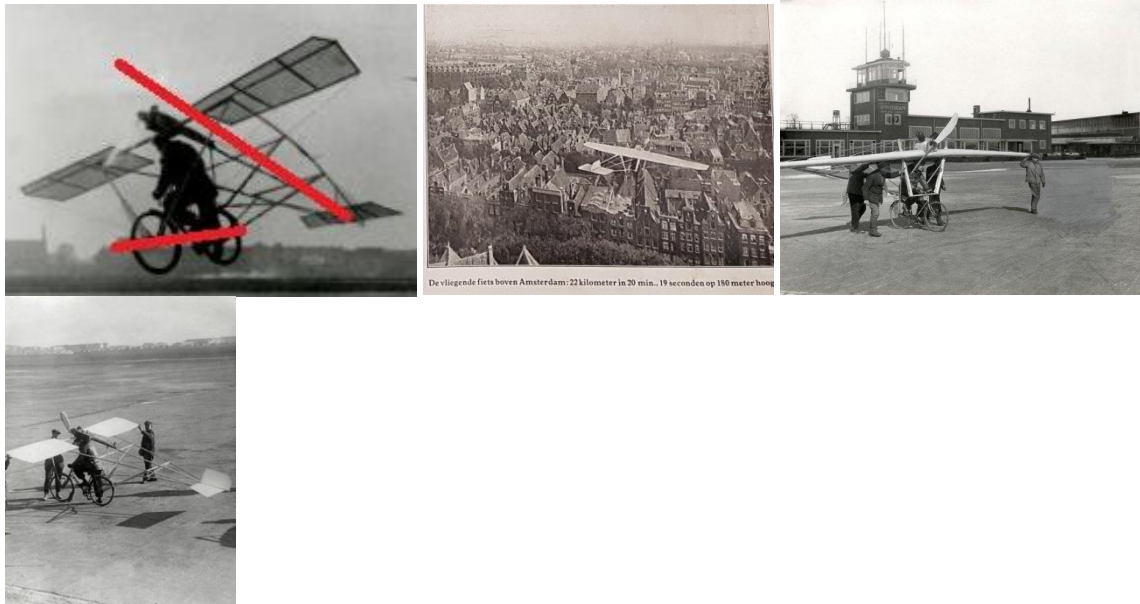
Inhoud archiefdoos:

- Vier foto's van vliegende fiets
- Artikel uit 'Het leven (022)' van april 1933

Conclusie onderzoekskaart:

Kijktips voor leerlingen:

- Kijk naar de foto die gemaakt is boven Amsterdam. Die hoek tussen de vleugels en de staart is vreemd en de fiets hangt er ook vreemd onder.
- Kijk naar de foto met vliegende fiets en vliegtuig. De hoek van de staart en de fiets klopt niet.
- Vergelijk de verschillende vliegende fietsen, soms loopt de vleugel door en soms is de vleugel onderbroken

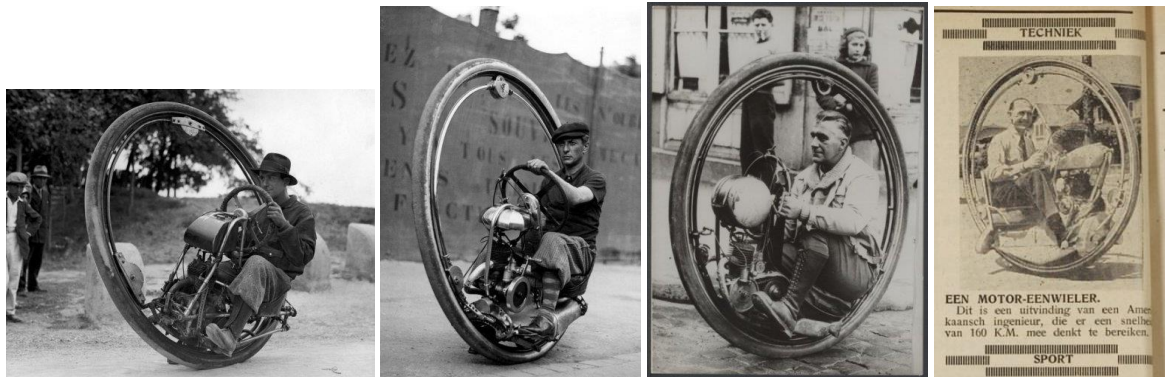
Het bericht uit *Het Leven* met betrekking tot de vliegende fiets bleek een 1 aprilgrap te zijn – deze heeft niet bestaan. Argumenten om deze conclusie te ondersteunen kunnen zijn:

- Een mens kan met spierkracht onvoldoende snelheid genereren om te kunnen opstijgen;
- Een dergelijke uitvinding bestaat vandaag de dag ook niet;
- De bouw van een fiets is niet aerodynamisch: de fiets is niet gemaakt om te kunnen zweven;
- De mensen in de voor- en achtergrond staan niet in verhouding tot de fiets die afgebeeld staat.

Andere opvallende elementen:

Mensen kijken vaak ook niet naar de vliegende fiets op de foto's

2. Eenwieler

Op deze foto's staan gemotoriseerde eenwieler, ook wel bekend als *monowheels*, afgebeeld. Bestond deze uitvinding echt? Met behulp van de daarbij behorende onderzoekskaart, bestuderen de leerlingen deze foto's, denken kritisch na en beoordelen de betrouwbaarheid van deze bronnen.

Inhoud archiefdoos:

- Drie foto's van gemotoriseerde eenwieler
- Krantenbericht over de eenwieler 1935 (Texelse Courant)

Conclusie onderzoekskaart:

Kijktips voor leerlingen:

- Zijn het allemaal de zelfde eenwielers? Nee. Je ziet dat de opbouw per model wisselt. Kijk naar het stuur en de uitlaat.
- Zijn de foto's op dezelfde plaats genomen? Daar lijkt het ook niet op
- Zijn ze in de zelfde periode / jaar genomen? Ook dat lijkt wisselend (mode) maar dat is moeilijk hard te maken.
- Als je uit bent op nepnieuws is de kans dat je dan met zoveel verschillende modellen van een apparaat aan de slag gaat ook kleiner.

Achtergrondinformatie:

Een *monowheel* is een éénwielig voertuig, vergelijkbaar met een eenwieler. In plaats van boven een wiel te zitten zoals in een eenwieler, zit de bestuurder van een *monowheel* in het wiel of ernaast. Het wiel is een ring, meestal aangedreven door kleinere wielen die tegen de binnenrand drukken. De meeste zijn voertuigen voor één passagier, hoewel er meerdere passagiersmodellen zijn gebouwd.

Met de hand aangedrukte en pedaal aangedreven *monowheels* werden reeds in de late 19e eeuw gepatenteerd en gebouwd. Vanaf het begin van de 20e eeuw kwamen hier gemotoriseerde versies bij. Tegenwoordig worden *monowheels* over het algemeen gebouwd en gebruikt voor sport en plezierdoeleinden. Vanaf 1860 t/m de jaren '30 werden ze voorgesteld als serieus transportmiddel.

1935 monowheel <https://www.youtube.com/watch?v=hQRsPln8HOQ>

Moderne monowheel motorsport: https://www.youtube.com/watch?v=sVex_mDcMgk

Het snelheidsrecord met dit voertuig staat op de naam van Kevin Scott. Op 20 september 2015 brak hij met een snelheid van 98.464 km/u

Een van de risico's van een *monowheel* is dat de bestuurder per ongeluk met de buitenste ring meedraait in plaats van te blijven zitten op zijn zitvlak in de binnenste ring. Zeker bij grote snelheden brengt dit de nodige risico's met zich mee. Ook het sturen en evenwicht houden is niet makkelijk.

Conclusie onderzoekskaart:

De *monowheel* bestaat echt – het heeft echter nooit kunnen uitgroeien tot een serieus transportmiddel en is niet in grootschalig commerciële productie gegaan.

3. Kinderarbeid

Kinderarbeid is sinds 1874 officieel bij wet verboden. Toch staan op foto's uit die periode vaak kinderen afgebeeld die in de fabrieken aan het werk zijn. Maar hoe betrouwbaar zijn deze foto's? Leerlingen bekijken, met behulp van de daarbij behorende onderzoekskaart, de bronnen in de archiefdoos en beoordelen wat wel en wat niet betrouwbaar is.

Inhoud archiefdoos:

- Vier foto's van kinderarbeid met datering op achterkant
Artikel uit Staatsblad (1874)
- Arbeidsenquête

Kijktips voor leerlingen:

- Het gaat vooral om een inschatting te maken van de leeftijden van de kinderen. Denken ze kinderen te zien die jonger zijn dan 12 jaar
- Hoe weet je hoe oud iemand is?
- Onderzoek: hoe veilig denken jullie dat Pieter zich voelt (zien antwoord naar de vraag over zijn salaris; hij verwijst naar zijn chefs. Is zijn antwoord bewijs?)

Achtergrondinformatie:

De 'Wet houdende maatregelen tot het tegengaan van overmatigen arbeid en verwaarlozing van kinderen', beter bekend als het 'Kinderwetje van Van Houten' uit 1874 is de eerste wet die in Nederland een einde moest maken aan kinderarbeid. De wet kwam tot stand op initiatief van de radicaal liberale politicus Samuel van Houten en verbood kinderen tot 12 jaar in fabrieken te werken.

Tot aan de invoering van deze wet was kinderarbeid in Nederland heel gebruikelijk. De armoede maakte dat er veel voorstanders van kinderarbeid waren. Doordat uitvoering van de wet nauwelijks gecontroleerd werd, ging in de praktijk het inzetten van jonge kinderen in de fabrieken overigens gewoon door. Omdat er twijfels zijn over de werking van de wet wordt de arbeidsenquête) gehouden. Daaruit blijkt inderdaad dat de wet nog veel overtreden wordt. Daarom wordt de arbeidsinspectie ingesteld. Echter de kinderwetten van 1901 maken pas een eind aan kinderarbeid door de invoering van de leerplicht. Deze verplichtte kinderen van 6 tot 12 jaar onderwijs te volgen.

Vandaag de dag geldt voor alle kinderen tussen 5 en 16 jaar die in Nederland wonen een leerplicht. Werken in een fabriek mag pas vanaf 16 jaar en dan is het nog deel van onderwijs. (startkwalificatie)

Conclusie onderzoekskaart:

Er zijn geen aanwijzingen dat de foto's niet zouden kloppen. Het is echter wel lastig in te schatten hoe oud kinderen zijn. En zijn ze zo oud als ze zeggen (of de werkgever zegt)?

De enquête werd ingezet om te zoeken of de wet nageleefd werd. Mogelijk liegt deze geïnterviewde. omdat hij zich niet veilig voelt. Mogelijk ziet hij het ook niet. Maar dit maar één mening. Geen bewijs.

4a. Koningin Elizabeth (blauwe opdracht)

Inhoud archiefdoos:

- Ingekleurde foto Queen Elizabeth
- Print van de voorkant van het blad *Goed Nieuws*
- Enkele zwart-wit foto's van Elizabeth

- Kijktips voor leerlingen:
- Laat ze vooral goed kijken met de loep naar de foto
- De andere foto's zijn iets minder officieel. Het grote verschil is ???
- Hoe zagen de meeste foto's van je opa of oma er uit?
- Laat ze nog eens details bekijken van de kleurenafbeelding en vergelijk de medaille.

Achtergrondinformatie

Koningin Elizabeth van Engeland brengt in 1958 een staatsbezoek aan Nederland.

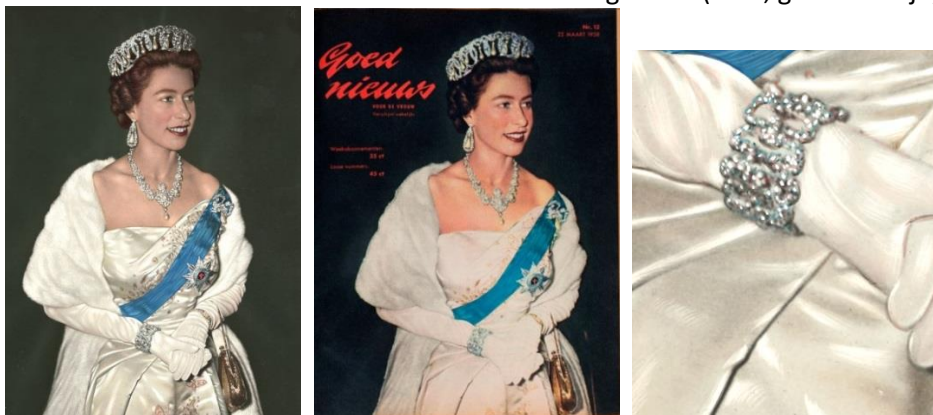
Dat staatsbezoek wordt aangekondigd in het blad *Goed Nieuws* (een voorloper van de *Libelle*). Op de voorkant staat altijd een kleurenafbeelding. Er is echter geen kleurenfoto van Queen Elizabeth voorhanden. Dus wordt een zwart wit foto minutieus ingekleurd, dat gebeurt heel vaak. Er zijn speciale vakmensen voor.

Als je heel goed kijkt op de foto zie je de lijnen, bv aan de bovenkant van de jurk, op de sierraden, de witte accenten op de jurk. De techniek is vergelijkbaar met het aanbrengen van de details op oude schilderijen.

Hoewel de eerste kleurenfoto al in 1860 werd gemaakt, werden de eerste kleurenfoto's voor consumenten pas rond 1960 gemaakt. Dit kwam omdat het maar niet lukte de kleur rood vast te leggen zodat kleurenfoto's nooit een goede afspiegeling van de werkelijkheid gaven.

Drukwerk kan wel al in kleur. Vaak wordt er gebruik gemaakt van tekeningen soms van kleurendia's. Een foto kan dan nooit direct in drukwerk gebruikt worden. Er moet eerst een raster van gemaakt worden. In de praktijk gaat een foto er altijd op achteruit in drukwerk. Dus al het precieze in foto is minder duidelijk. Dat heeft ook zijn voordelen.

Je ziet hier dat in het drukwerk rood iets meer aangezet is (huid, gouden tasje).

Conclusie onderzoekskaart:

Ja er is met de foto gemanipuleerd: de foto is handmatig ingekleurd omdat er geen kleurenfoto beschikbaar was. Dat was een praktijk die heel gebruikelijk was omdat kleurenfotografie nog in de kinderschoenen stond en heel duur was.

Leuk detail: de koningin draagt een medaille: de orde van de kousenband. Willem Alexander is ook lid van deze orde. Die medaille heeft echter de verkeerde kleuren gekregen en de vorm is iets anders geworden .

4b Koningin Wilhelmina (rode opdracht)

Dit is Wilhelmina, koningin van Nederland in 1934. Deze foto is gemanipuleerd door fotomontage, maar hoe? En op welke plek? Leerlingen onderzoeken, met behulp van de hierbij behorende onderzoekskaart, deze foto van Wilhelmina en bepalen hoe en waar deze gemanipuleerd is.

Kijktips voor leerlingen:

- Laat ze vooral goed kijken met de loep naar de foto
- Als we tegenwoordig foto's bewerken dan doen we dat meestal met uiterlijk.
- Zie je verschil in uiterlijk tussen de koningin op de verschillende foto's
- Inhoud archiefdoos:
- Drie foto's van Wilhelmina uit ongeveer dezelfde periode

Achtergrondinformatie

Na het overlijden van Prins Hendrik droeg Koningin Wilhelmina lange tijd witte rouwkleding. In oktober 1934 kreeg hoffotograaf Franz Ziegler (1893-1939) opdracht portretten te maken van Wilhelmina in witte rouw. De sessie vond plaats op Het Loo, waar Ziegler al eerder had gewerkt. Zo poseerde Wilhelmina voor Franz Ziegler op de trap in de vestibule van Paleis Het Loo in het najaar van 1934, hetgeen dit indrukwekkend portret opleverde. Maar zoals destijds niet ongebruikelijk was, werd ook hier geretoucheerd: Ziegler maakte de Koningin wat slanker dan ze was.

Conclusie onderzoekskaart:

Het portret van koningin Wilhelmina is geretoucheerd: ze is dunner gemaakt dan in het echt. Kijkend naar de foto kan het lastig zijn om te zien dat deze is geretoucheerd. Je kunt een lijn doortrekken van het doekje over de traploper. Daar is het wit van de jurk weggehaald. Ook de traploper is bewerkt. Als je de traploper links en rechts vergelijkt zie je dat het links allemaal vager is. Wat beter te zien is, is dat in de taille een deel grijs gemaakt is, alsof ze een 'holle rug' heeft en een sluier. Hierdoor lijkt ze ook slanker.

5a familie in de bergen (blauwe opdracht)

We weten weinig van deze foto's af. Mogelijk gemaakt in de jaren '30

Wat we wel kunnen zien is dat de foto's bewerkt zijn. Maar zo goed en professioneel dat je dat bij drukwerk niet zou opmerken.

Inhoud archiefdoos:

- 2 foto's die op het eerste gezicht hetzelfde lijken

Kijktips voor leerlingen:

- Laat ze vooral goed kijken met de loep naar de foto
- Begin bij foto 1.
- Het gaat niet zo zeer om het verschil in tint, maar wat er te zien is.
- Staan alle mensen hetzelfde op beide foto's?
- Bekijk de contouren tussen de mensen en de achtergrond en mensen en voorgrond

Achtergrondinformatie

De foto's zullen ergens in de alpen gemaakt zijn. Voor welk doel de losse foto's gemaakt zijn en welk doel de bewerkte foto's hadden weten we niet.

Er zijn twee foto's van het gezin gemaakt, waarschijnlijk heel kort na elkaar. De twee jongste jongens staan op beide foto's er ongeveer hetzelfde op. Bij anderen zie je het verschil in de lach op het gezicht. Hebben ze het meisje achter de langste jongen gezien?

Conclusie onderzoekskaart:

De mensen (een gezin?) zijn allemaal met een heel fijn schaaftje uitgeknipt, met de grond waar ze op staan. Bij het meisje met het staartje (vierde van rechts) zie je dat de achtergrond niet correspondeert met het wit tussen de haren). Zeker bij de tweede foto zijn de overgangen grover.

Het meisje met De voorgrond is wat vervaagd om goede overgangen te creëren. Ook op het dak van het huis en aan het tuintje zie je retouches.

Bij de ene foto is de achtergrond er iets hoger in geplakt dan op de andere. De ene foto is ook breder gemaakt dan de andere.

De bos bloemen ziet er op beide foto's anders uit. De achtergrond met het bankje (bij de man) is anders, net als de auto.

Wellicht is nog na te gaan aan de hand van het kerkje welke dorpje dit is.

De foto van het dorp is genomen op een hel bewolkte dag, er zijn geen schaduwen te zien.

De laag hangende wolken zullen echt zo te zien zijn geweest.

Op de foto van het gezin is minimale schaduw te zien. (de ogen en iets van kleding)

5b Jongens in de bergen (rode opdracht)

We weten weinig van deze foto's af. Mogelijk gemaakt in de jaren '30

Wat we wel kunnen zien is dat de foto's bewerkt zijn. Maar zo goed en professioneel dat je dat bij drukwerk niet zou opmerken.

Inhoud archiefdoos:

- foto's
- advertentie Emmentaler kaas

Kijktips voor leerlingen:

- Laat ze vooral goed kijken met de loep naar de foto
- Wat straalt de foto uit?

Achtergrondinformatie

De foto's zullen ergens in de alpen gemaakt zijn, mogelijk in de jaren dertig.

De foto van de ergen is haarscherp. Daar zijn de twee jongens voor geplaatst.

Voor welk doel de losse foto's gemaakt zijn en welk doel de bewerkte foto's hadden weten we niet.

Conclusie onderzoekskaart:

Kijkend naar het totaal plaatje kan de gedachte worden aan een reclame. Vooral omdat de jongens lijken te poseren in een traditioneel jasje met kaas (nog geen hap genomen) in de handen.

De kaas is waarschijnlijk een Zwitserse gaten kaas, Emmentaler kaas.

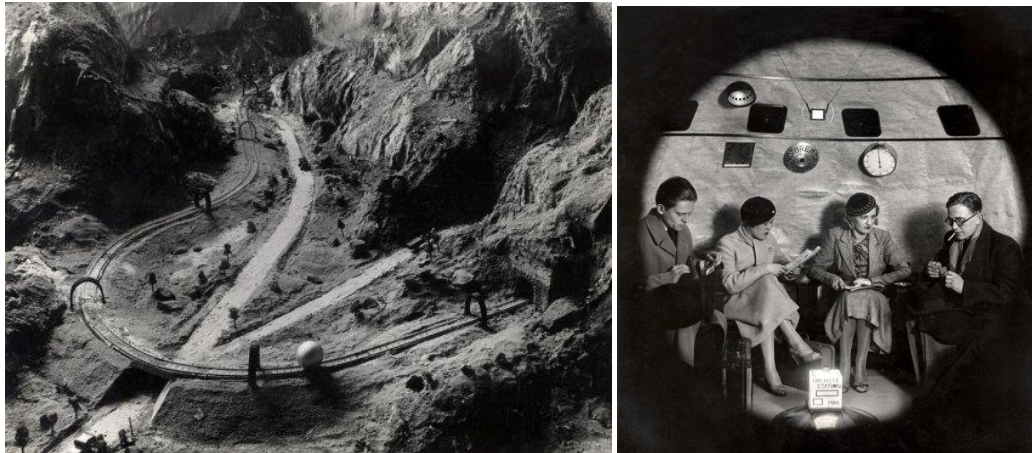
Op de originele foto blijkt dat de tafel een stuk breder is gemaakt en de lucht verhoogd is mogelijk om een staande foto mogelijk te maken.

Als je de schaduwpartijen van de bergen vergelijkt met de schaduw van de jongens zie je dat de schaduw (dus het zonlicht) van een andere kant op de foto valt. (zie rode pijlen).

De foto van de jongens is heel precies geknipt en op e andere foto geplakt. Vervolgens zijn sommige partijen nog bijgewerkt.

Er waren hele grote afdelingen bij drukkerijen die dit soort werk deden. Nu zijn er ook mensen die daar hun werk van maken, alleen is de manier waarop dat gebeurt een heel andere.

6a Kogeltrein (blauwe opdracht)

In 1935 rijdt in Zwitserland de eerste kogelbliksemtrein. In een artikel in *Het Leven* leest ook het Nederlandse publiek hierover. Maar heeft deze trein echt gereden of niet? Met behulp van de hierbij behorende onderzoekskaart, bestuderen de leerlingen het artikel en de daarbij behorende foto's.

Inhoud archiefdoos:

- Vier foto's van de kogeltrein
- Artikel uit 'Het leven'

Kijktips voor leerlingen:

- Laat ze vooral goed kijken met de loep naar de foto van de bergen
- Hoe maak je een foto van iets dat helemaal rond is van binnen. ? Hoe ziet dat er dan uit?

Achtergrondinformatie:

Een kogel-bliksemtrein met de snelheid van 340 km, zoals het artikel uit *Het Leven* suggereert, heeft nooit bestaan. Dit bleek een 1 aprilgrap te zijn van het tijdschrift. De makers van deze grap hebben een modelspoorbaan gebruikt om de eerste twee foto's te produceren. De foto 'in de cabine' is gemaakt met – letterlijk – een rond filter. De witte lijnen op de foto zijn gebruikt om aan te geven waar de kniplijn in het tijdschrift moest komen. Op de achterkant van de originele foto's staat dat het om een 1 aprilgrap gaat.

Conclusie onderzoekskaart:

Deze trein heeft niet echt gereden en bleek een 1 aprilgrap te zijn geweest.

De makers hebben trucs gebruikt om deze foto's te maken. Dat is soms lastig te zien. In het tijdschrift al helemaal niet. Dat was natuurlijk ook de bedoeling.

Ook nu worden nog jaarlijks 1 april grappen gemaakt, refereer aan het Jeugdjournaal.

6 b. lege stad (rode opdracht)

I.v.m. kwetsbaarheid van de oudste foto, deze set niet inzetten indien niet nodig!

(hertaling aanwezig)

Amsterdam was in 1877 een spookstad – letterlijk. Deze foto uit 1877 is daar het bewijs van. Maar klopt dat wel? Met behulp van de hierbij behorende onderzoekskaart en een foto uit 1914, denken de leerlingen kritisch na of dit klopt.

Inhoud archiefdoos:

- Twee foto's van de Dam, Amsterdam
- Advertentie Daguerreotypie (doel: te laten zien dat het maken van foto's seconden duurt)/met hertaling

Kijktips voor leerlingen:

- Laat ze vooral goed kijken met de loep naar de oudste foto, zie ze gewone mensen?
- Wat doen die mensen?
- Wat betekent het dat het maken van een foto 15 seconden duurt? Kijk eens hoe lang dat is?

Achtergrondinformatie:

Het woord 'fotografie' is afgeleid van het Grieks en betekent letterlijk schrijven met licht (φῶς (phōs): licht, en γράφειν (graphein): schrijven). Vanaf de jaren 1820 experimenteerden verschillende mensen met diverse technieken. Hierbij was er één gemene deler: een lichtgevoelige plaat of ander lichtgevoelig element werd blootgesteld aan een bepaalde hoeveelheid licht. Dit is de basis van de techniek achter de (analoge) fotografie.

Hoelang een lichtgevoelige plaat moest worden blootgesteld aan licht – de zogenaamde belichtingstijd – is door de decennia heen enorm afgenomen. In 1826 was er nog een belichtingstijd van 8 uur bij helder zonlicht nodig. Tien jaar later was dit al teruggebracht tot 10 minuten. Deze

ontwikkeling zette zich door tot aan de 19de eeuw. De advertentie laat zien dat de benodigde tijd voor het maken van een foto inmiddels al is terug gebracht is tot seconden.

De foto uit 1877 geeft zicht op de Dam. Het monument is het Nationaal Monument 'De Eendracht', ook wel bekend als het Naadje, dat van 1856 tot 1914 hier heeft gestaan. Afgaand op deze foto lijkt de hoofdstad tamelijk leeg. Verder zijn er ook schimmen te zie: mensen die bewogen hebben tijdens het maken van de foto. De gebruikte fototoestel heeft blijkbaar een langere belichtingstijd nodig gehad. Hierdoor zijn alleen de mensen die tamelijk stilstonden volledig afgebeeld. Deze foto is in hartje stad genomen en geeft geen realistische weergave van een stad met rond 1880 ruim 300.000 inwoners. De foto uit 1914 geeft óók de Dam weer. Hierop zijn echter aanzienlijk meer mensen te zien, hetgeen vooral iets zegt over de technische ontwikkelingen om de belichtingstijd fors terug te brengen.

Conclusie onderzoekskaart:

Amsterdam was rond 1877 een drukke stad, maar de techniek achter van de fotografietoestellen van die tijd was alleen in staat om dingen vast te leggen die volledig stilstonden.

Bewerken en retoucheren van foto's was een vak!

Bij de uitgeverij Spaarnestad was er een speciale bewerkafdeling, retoucheren van foto's is een vak! Een vak waarvoor je goed geoefend moet zijn.

Collectie / Archief Spaarnestad
Beschrijving Retoucheur aan het werk [waarschijnlijk op retouche-afdeling bij N.V. Drukkerij De Spaarnestad]. Een foto wordt met penseel bewerkt op een lichtbak. Ten behoeve van het [bijna Droste-]effect is de afdruk zelf licht met retoucheverf bewerkt. Haarlem, 1952.
Datum 1952
Locatie Haarlem
Fotograaf Onbekend
Permanente url <http://proxy.handle.net/10648/6afcc848-1ad9-102f-a76c-003048944028>

Beschrijving Retouchebewerking met retouchespuiter van een foto [bij waarschijnlijk de retouche-afdeling van N.V. Drukkerij De Spaarnestad aan de Nassaulaan in Haarlem]. Ongedateerd [omstreeks 1950].
Datum 1948
Locatie Haarlem
Fotograaf Onbekend
Permanente url <http://proxy.handle.net/10648/6afcc0dc-1ad9-102f-a76c-003048944028>

Beschrijving Advertentie-retouche in het hoofdgebouw van N.V. Drukkerij De Spaarnestad aan de Nassaulaan in Haarlem. Medewerkers zitten achter retouche-lichtbakken en bewerken negatieven ten behoeve van de opmaak. Haarlem, 1961.
Datum 1961
Locatie Haarlem
Fotograaf Theo van Houts
Permanente url <http://proxy.handle.net/10648/6afcd11c-1ad9-102f-a76c-003048944028>

Drukken

Er wordt altijd een raster over een foto heen gelegd. Daarbij gaat er iets aan kwaliteit van een foto verloren.

Brief voor leerkracht

(de echte brief heeft een andere opmaak)

Beste leerkracht,

Binnenkort komt u met uw groep 7 naar het Nationaal Archief voor de les **Check Check Dubbelcheck** in het kader van het Cultuurmenu.

Onderzoek doen: Klopt het wat je ziet?

Op speelse wijze gaan de leerlingen aan de slag met het onderzoeken van verschillende historische foto's. Klopt het wat ze zien? De leerlingen leren kritisch te onderzoeken en bekijken daarbij ook andere bronnen. Wat zie je? Hoe is de foto gemaakt? Zou dit echt kunnen zijn? Waarom wel of waarom niet? Ze gaan op zoek naar het verhaal achter de foto en ontdekken of het echt is wat ze op de foto zien, of dat de foto op de een of andere manier gemanipuleerd is. Daarna nemen ze een kijkje achter de schermen in een depot. Daar ontdekken ze de waarheid achter de door hen onderzochte foto.

Is nepnieuws alleen een hedendaags probleem of is het van alle tijden?

Begeleiding en indeling in groepjes

De groep wordt in het Nationaal Archief in tweeën gesplitst. De twee groepen worden ieder weer in 5 groepjes verdeeld.

Het is praktisch als u de groep op school al in twee helften verdeeld en vervolgens weer in 5 groepjes van 2 à 3 leerlingen.

Het is noodzakelijk dat er **minstens twee begeleiders** met de groep meekomen.

We verwachten van de begeleiders een actieve inzet bij de les en dat ze, indien nodig, leerlingen aanspreken op hun gedrag. Zodat onze rondleiders zich vooral met de inhoud van de les kunnen bezig houden.

Busvervoer

Is de bus te laat: bel **06-29024055**. Het busvervoer wordt geregeld door Cultuurmenu, dit is de hotline.

Bent u onderweg met de bus en dreigt u later te arriveren bij het Nationaal Archief? Bel dan: **070-3315400** (Nationaal Archief). Dan proberen we er zo goed als mogelijk op te anticiperen. Mogelijk zal de les ingekort moeten worden.

Voorbereidende les

Ter voorbereiding op het bezoek aan het Nationaal Archief hebben we enkele lessuggesties. De tijdsinvestering kan heel beperkt zijn (15 minuten), of uitgebreider, afhankelijk van uw tijd. In ieder geval raden we u aan onderstaande twee filmpjes te bekijken.

1. Een filmpje van ruim 3 minuten van het Klokhuis te bekijken over onze fotocollectie:
<https://www.youtube.com/watch?v=vlfq7TA9aLM>
2. Een algemene Introductiefilm Nationaal Archief (duur 5 min):
<https://www.youtube.com/watch?v=hq78Sy5E7og&feature=youtu.be>

U kunt de link openen met de rechtermuisknop (hyperlink openen) of de link kopiëren in uw browser.

Na afloop van het eerste filmpje kunt u de groep vragen stellen, bijvoorbeeld in de vorm van een onderwijsleergesprek. Hieronder enkele suggesties:

De foto's uit het filmpje kunt u ook apart downloaden, het gaat zowel om de voorkant als de achterkant van beide foto's.

De dame op de foto is filmster Pascale Petit, ze was destijds vrij bekend.

Kijk met de klas naar de originele foto, die later aangepast werd.
Wat moest er veranderd worden? Waarom? Vind jij dat de foto aangepast moest worden? Waarom?
Bekijk dan de aangepaste foto. Hoe heeft men de foto aangepast?
Bekijk dan beide foto's naast elkaar .
Juist ook de achterkanten zijn interessant. Op de aangepaste foto zie je hoe de foto is aangepast. De foto is losgeknipt en zo geplakt dat het theekopje over het décolleté valt.
Een foto werd lang bewaard in het archief van een uitgever en vaker gebruikt. Zie je hoeveel verschillende handschriften er op staan, verschillende stempels?
Wie staat er op de foto? (Pascale Petit). Wie heeft de copyrights van de foto? (Lennart Green)
Er werden aantekeningen op geschreven voor het bewerken (aan de zijkanten de stukken die zijn gearceerd konden weggelaten worden). Er werd ook opgeschreven wanneer de foto is gebruikt in welk blad.
Bewerk je zelf ook weleens foto's? Hoe doe je dat? En vooral waarom?
Kun je dan nog later achterhalen waarom en hoe je de foto hebt aangepast.
Hoe denk je dat je over 50 jaar naar die foto kijkt?
Wat vind jij, moeten de originelen bewaard worden in een archief, of kan dat ook alleen digitaal?

Verwerkingsles

De twee groepen hebben tijdens de les in het Nationaal Archief deels met verschillende foto's gewerkt, deels met dezelfde foto's gewerkt (eenwieler, vliegende fiets en kinderarbeid).
Om de les nog meer diepgang te geven, kunt u met uw leerlingen bespreken wat hun ervaringen waren.
Of één of meer van de onderwerpen/foto's die aan bod zijn gekomen tijdens het bezoek uitwerken.

Essentie: het bewerken van foto's is van alle tijden

Leerlingen weten dat de foto's we tegenwoordig overal tegen komen bewerkt kunnen zijn. Echter dat geldt niet alleen voor hedendaagse foto's. Vanaf het begin van de fotografie werden foto's op de een of andere manier bewerkt. De redenen zijn vaak dezelfde als tegenwoordig: zorgen dat het er mooier uitziet. De manier waarop dat gebeurde was heel anders en arbeidsintensief.
Maar het is altijd al gedaan.
Dus ook bij oude foto's altijd goed nadenken: klopt het wat je ziet? Net als je dat nu ook nog moet doen

In de onderstaande links vindt u enkele foto's die de leerlingen in het archief bekeken hebben.

Bespreken enkele foto's

Leg iedere keer de relatie naar het heden. Doen we dat nu nog en waarom?
Soms werd iets toegevoegd of weggelaten om mensen te misleiden (de 1 april grappen in de les over de [vliegende fiets](#) en de [kogelflitstrein](#)).
Soms moest iets of iemand er mooier uitzien ([koningin Wilhelmina](#) die slanker werd gemaakt), Soms was de techniek er niet of het materiaal niet voorradig, (inkleuren zwart wit foto van Koningin Elizabeth). Of werd er een mooie achtergrond aan een foto toegevoegd.
Sommige oude foto's kunnen leerlingen aan het twijfelen brengen, maar er was niets aan de foto's veranderd.
Op een [foto van Amsterdam](#) uit 1877 lijkt de stad bijna leeg, er zijn nauwelijks mensen op straat. Zeker als je de vergelijkt met een latere foto. Maar omdat fototechniek nog nieuw was. konden bewegingen nog niet vastgelegd worden. Dus mensen die snel bewegen staan niet op de foto. Sommige mensen staan als een soort streep op de foto. (vergelijk dat met nu: heb je nu ook nog wel eens dat iemand (deels) vaag op de foto staat?)

Het kinderwetje uit 1874 verbiedt dat kinderen jonger dan 12 jaar in fabrieken en werkplaatsen werken. Toch staan er op foto's van na die tijd jonge kinderen op de foto, zoals [deze foto uit 1900](#). De foto's kloppen maar de wet werd niet nageleefd. Er werd niet gehandhaafd (zoals we dat nu noemen). Overigens is daarom later ook de leerplichtwet ingevoerd.

En dan [de eenwieler](#), dat lijkt een vreemd voertuig, maar het heeft echt bestaan en bestaat zelfs nog. We toonden drie verschillende foto's op de drie verschillende plekken, drie verschillende eenwieliers met verschillende mensen die het voertuig berijden.

Bekijk leuke oude filmpjes met een eenwieler: 1935:

<https://www.youtube.com/watch?v=hQRsPln8HOQ>

Kiddies monowheel 1927 <https://www.youtube.com/watch?v=GF0rglgdaHM>

Moderne monowheel (motorsport): https://www.youtube.com/watch?v=sVex_mDcMgk (Guinness World Record, Engelstalig)

Evaluatie

Wij stellen het erg op prijs als u na afloop van de les een evaluatie invult. Dat helpt ons de les te verbeteren, daar hebben volgende klassen profijt van. Vul de evaluatie in via de site van cultuurmenu.nl. Alvast bedankt!

Tip: zoek in onze grote fotocollectie

Ga zelf op zoek in [onze fotocollectie](#), daar vind je ruim 1.000.000 gedigitaliseerde historische (meestal zwart-wit) foto's. Ruim 40% is te downloaden en vrij van auteursrecht. Je kunt zoeken op trefwoord, speel er mee, er is ontzettend veel te vinden. Zoek bijvoorbeeld op plaatsnaam, werkwoord, sport, feest etc.

De foto's zijn makkelijk te gebruiken in de dagelijkse schoolpraktijk

<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/fotos>

Wij kijken uit naar uw bezoek aan het Nationaal Archief!

Met vriendelijke groet,

Namens het team educatie Nationaal Archief,
Ellen Loozen

educatie@nationaalarchief.nl

Prins Willem-Alexanderhof 20, 2595 BE Den Haag

<https://www.nationaalarchief.nl/beleven/onderwijs>